

СУПРУН Наталія,
д.е.н., проф., головна наукова співробітниця
відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

«ЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП» ЯК ОСНОВА МЕТОДОЛОГІЇ М.І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

Михайло Іванович Туган-Барановський увійшов в історію світової економічної науки як творець оригінальних концепцій та новаторських наукових ідей, що здійснили революцію у багатьох галузях економічних знань та сформували нові методологічні й концептуальні підходи до економічного аналізу природи та джерел грошового обігу, суспільного відтворення, ринкового господарства, інвестиційного процесу, економічної кон'юнктури тощо.

Методологічне новаторство вченого сприяло не лише вирішенню багатьох, до того часу нерозв'язаних наукою проблем, а й новому прочитанню змісту основних економічних категорій – вартості та цінності, корисності, продуктивності праці, трактування яких тогочасною наукою чи то з позицій доктрини класичної політичної економії, чи то неокласики, на думку М. Туган-Барановського, було обмеженим і нерелевантним.

Уже в одній із своїх перших фундаментальних праць «Основи політичної економії» М. Туган-Барановський підіймає надзвичайно важливе методологічне питання – що має стати критерієм відбору найістотніших ознак досліджуваних об'єктів, що уможливорює визначення сутності тих чи інших економічних категорій. Вчений задається питанням: чи можливе взагалі існування таких критеріїв у суспільних науках, предметом дослідження яких є соціум, який складається з різних соціальних груп, що мають різноспрямовані, а іноді й антагоністичні інтереси. Саме інтереси різних суспільних груп, «на захист яких виступає економічна наука», на переконання вченого мають визначати «завдання теоретичного дослідження і, значить більшою або меншою мірою, і класифікацію описуваних нею явищ» [6, с. 70].

На думку вченого, єдиним критерієм відбору істотних характеристик економічних процесів є здатність «піднятися над цією відмінністю інтересів, знайти таку точку зору, з якої практичні висновки науки повинні бути обов'язкові і для всіх суспільних груп, незалежно від їх приватних інтересів», існує і лежить вона у площині етичних уявлень про справедливість.

Саме етичний підхід уможливорює визначення єдино прийняттого для науки критерію, яким, на думку вченого, має стати верховенство цінності людської особистості. «Центральною ідеєю сучасної етичної свідомості, – стверджував він, – є сформульована Кантом ідея верховної цінності і, як висновок, рівноцінності людської особистості. Всяка людська особистість є верховною метою в собі, тому-то всі люди рівні, як носії святині людської особистості» [6, с. 71–72]. М. Туган-Барановський зазначає, що згідно з основним моральним законом, за яким має жити людство, «кожна людська особистість є верховною святинею, незалежно від того, якими моральними чеснотами вона

наділена». У цьому сенсі, стверджує вчений, «всі люди рівні між собою, хоча б якими вони були відмінними і нерівними в інших відношеннях» [5].

Саме верховна цінність людської особистості, на думку М. Туган-Барановського має детермінувати «верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста чи землевласника, а людини взагалі, незалежно від причетності її до того чи іншого класу» [6, с. 72]. Таким чином, основним методологічним принципом соціально-економічної науки М. Туган-Барановський визначає «етичний принцип», або «етичну ідею», що, на думку вченого, є головним критерієм ефективності економічної науки та господарської практики. За М. Туган-Барановським, визнання певного етичного принципу для певного суспільства в певних історичних умовах може слугувати гарантією об'єктивності політекономії і внутрішньої єдності її практичної і теоретичної частин. Цей підхід у дослідницькій методології вченого починає домінувати навіть над основами «чистої» соціально-економічної теорії.

«Етичний принцип» як центральний елемент методології М. Туган-Барановського визначає спрямування його наукових досліджень на пошук соціального ідеалу та абрисів справедливого суспільства. Саме цей підхід став методологічною детермінантою дослідження принципів справедливого розподілу суспільного продукту.

М. Туган-Барановський зауважував, що загалом в науковій літературі проблемам розподілу, на відміну від проблем виробництва, приділяється невиправдано незначна увага. Навіть у основній праці А. Сміта «Багатство народів» вони практично не були досліджені і «те незначне, що було сказане ним у цьому відношенні, належить до найбільш слабих місць його видатної праці» [3, с. 42–43]. Жодна із сучасних вченому методологічних платформ (класична, неокласична, марксистська), на думку М. Туган-Барановського, не спроможна обґрунтовано пояснити природу вартості, цінності, ціни, заробітної плати, прибутку, а відтак не може стати релевантним методологічним підґрунтям теорії розподілу. Проблема соціальної нерівності та принципів справедливого розподілу, на думку вченого, принципово не може бути вирішеною в межах класичної парадигми та марксизму на основі їх концептуально-методологічної платформи трудової теорії вартості.

Соціальна теорія розподілу М. Туган-Барановського стала квінтесенцією наукових пошуків вченого в царині соціальних ідей. Соціальним ідеалом Туган-Барановський називає не так соціальну рівність, як соціальну свободу. Той, для кого людська особистість «у всій своїй складності, зі своєю свободою совісті, зі своєю вільною моральною свідомістю є найвища цінність, ніколи не погодиться пожертвувати людською свободою ні за що в світі – навіть задля щастя людства» – пише вчений. «Людство існує не для щастя, а задля нескінченного вдосконалення особистості людини; щастя ж цінне тому, що воно йде поруч із цією більш високою метою й сприяє її досягненню» [5].

Кінцевою метою суспільного прогресу він називає побудову суспільства цілком вільних людей. Відстоюючи власну модель справедливого устрою, М. Туган-Барановський називає її «етичним соціалізмом», що базується на максимі І. Канта про «абсолютну цінність» людської особистості, згідно з якою людина – як верховна ціль в собі – ніколи не може бути перетворена на засіб

для інших цілей. Вчений був переконаний, що будь-які соціалістичні перетворення залишаться «простим просторікуванням», якщо при цьому буде знехтувано ідеєю абсолютної цінності людської особистості, і тому категорично заперечує будь-яку диктатуру і насильницькі методи зміни державного устрою.

М. Туган-Барановський усупереч марксизму з його матеріальними детермінантами головним чинником суспільного прогресу називає зростання моральної свідомості суспільства. Справедливе, соціалістичне суспільство, за М. Туган-Барановським, насамперед має створити умови для свободи і розквіту творчих здібностей особистості, його збагаченню культурою. У своїй пізній роботі «Социализм как позитивное учение» (1918) М. Туган-Барановський описує модель соціалізму, що вирізняється принциповою «відкритістю» і «багатоплановістю». Ця модель, побудована на ідеях справедливості, гуманізму, антропоцентризму, за задумом вченого, не припускає жодних обмежень свободи особистості з боку держави.

Оптимальною моделлю справедливого суспільного розвитку М. Туган-Барановський називає «кооперативний соціалізм», а однією із найбільш прийнятних організаційних форм розвитку соціалістичного суспільства – кооперацію.

Як бачимо, соціалістичний ідеал М. Туган-Барановського істотно відрізняється від тієї моделі соціалізму, що згодом була реалізована на практиці в радянській системі координат. Щиро прагнучи побудови справедливого соціалістичного суспільства, М. Туган-Барановський при цьому застерігав, що соціалістичне суспільство вимагає певного рівня культури та моральності нації, а тому «ближче до соціалізму знаходяться найбільш культурні народи, з високорозвиненим почуттям обов'язку і суспільної солідарності, з сильними моральними інтересами і високим рівнем народної освіти. Відсталим народам потрібна певна підготовча школа» [4, с. 126]. У непідготовленому середовищі, вважав вчений, соціалістичне господарство може стати системою нижчої економічної продуктивності, ніж капіталістичне, і замість прогресу суспільство піде шляхом господарського регресу. Тобто замість побудови царства свободи і загального добробуту, соціалізм може стати «царством рабства і загальної убогості». На жаль, і це пророче бачення видатного вченого було цілком підтвержене в ході історичного дослідження радянської влади над власним та колонізованими народами. Як напише згодом С. Злупко, «Якби український народ пішов за голосом М.І. Туган-Барановського, то його шлях у ХХ ст. не був би таким жертвовним, а Україна не стала б лабораторією більшовицьких експериментів» [1].

Соціальна історія ХХ століття засвідчила, що розбудова моделі соціально орієнтованої економіки безболісно й успішно відбулася лише в тих народів, які визнали особистість людини найвищою цінністю, що також підтверджує правоту ідей Михайла Івановича Туган-Барановського.

1. Злупко С.М. Економіст світової слави. До 140-річчя від дня народження М.І. Туган-Барановського. *Урядовий кур'єр*. 2005, 12 січня. №12.

2. М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець. До 150-річчя від дня народження / [авт. кол.: В. М. Геєць, В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.]. Київ: Наукова думка, 2015. 363 с.
3. Туган-Барановский М.И. Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма. Изд. 6-е. Москва, 1918. 260 с.
4. Туган-Барановский М.И. Социализм как положительное учение. Петроград: Кооперация, 1918. 133 с.
5. Туган-Барановский М.И. Три великих этических проблемы (нравственное мировоззрение Достоевского). *К лучшему будущему*. Москва: РОССПЭН, 1996. 528 с.
6. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економія / наук. ред., автор предмови С.М. Злупко. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. 628 с.